

اثر: موريس ب. لاین
ترجمه: زهرا پورنوربخش

روشهای سفارش مواد در کتابخانه‌های محلی در رابطه با کتابخانه‌های ملی*

تا همین اواخر برای کتابخانه‌های دانشگاهی برآوردن همه نیازهای خوانندگان امکان پذیر بود. البته همواره مطالب ویژه‌ای وجود داشته که پژوهندگان برای دستیابی به آنها مجبور به مراجعه به (سوزه بریتانیا یا مجموعه بادلیان) یا کتابخانه‌های بزرگ دیگری بوده‌اند. اما این قبیل موارد در اقلیت قرار داشتند. در عین حال هدف کتابخانه‌های دانشگاهی فراتر رفتن از حد خودکفائی در سطح بسیار بالا تا سرحد خرسند سازی این اقلیت بصورت فراهم آوردن کتب ویژه‌ای بوده است که در جاهای دیگر دست‌نیافتنی بودند، اعتبار یک کتابخانه دانشگاهی بیشتر به تعداد پژوهندگانی بستگی داشته که در زمینه‌های «علوم باطنی» به آن مراجعه می‌کردند تا نسبت به برآوردن احتیاجات دانشجویان دوره‌های لیسانس، البته کتابخانه‌های بسیاری به این دست نمی‌یافتند مگر اینکه قادر به تأمین منابع مالی بیشتری می‌بودند یا اینکه به نوعی می‌توانستند افراد خیر را وادار به اهداء کتاب کنند، حتی کتابخانه‌های کوچک دانشگاه‌های جدید هم به همین سیاست رو می‌آورند. به همان ترتیب که کودک آدمی افراد بزرگسال را نمونه نهائی رشد و نمو خود قرار میدهد کتابخانه‌های کوچک جدید التأسیس نیز به کتابخانه‌های بزرگ و قدیمی بهمین چشم نگاه می‌کردند.

این وضعیت از زمان جنگ به بعد تغییر کرده است و بررسی علت آن مطلب درخور توجهی است. کتابخانه‌های مورد بحث، هم از نظر اندازه و هم از نظر منابع تغذیه توسعه زیادی پیدا کرده‌اند. دو علت اصلی این توسعه یکی افزایش فراوان حجم انتشارات و دیگری رشد سریع تعداد دانشجویان است. افزایش دانشجویان دوره‌های لیسانس باعث افزایش هیئت علمی و پژوهشگران شده است. اما در بیشتر کتابخانه‌ها احتیاجات مراجعین خیلی بیشتر از مجموع این دو عامل است. به این ترتیب توضیح این مطلب دشوار می‌شود. امانت دادن کتاب بین کتابخانه‌ها در سالهای اخیر افزایش چشمگیری داشته است. سرعت رشد این پدیده خیلی سریعتر از زمانی

است که کتابخانه‌های ملی امانی^۱ N.I.L. تأسیس گردید. هر نوع تدبیری که تاکنون در این زمینه درپیش گرفته شده نارسا بوده است. هرچه میزان تقاضا افزایش یافته به همان اندازه توانائی کتابخانه محلی برای رفع نیازها کاهش پیدا کرده است. گرچه در گذشته مراجعه کننده میتواند از مزایای ارائه شده برای اسانت گرفتن کتاب از کتابخانه‌های دیگری استفاده نماید اکنون همان مراجعه کننده نمیتواند بدون استفاده از سیستم اسانت بین کتابخانه‌ها به مقصود خویش برسد. وقتی این سیستم شروع به کار کرد برای مراجعه کننده امتیازی محسوب میشد ولی اکنون هر مراجعه کننده آنرا حق مسلم خویش میداند. کتابخانه‌های دانشگاهها که در گذشته اسانت گرفتن کتاب از کتابخانه‌های دیگر را نوعی کمبود برای خود بشمار می‌آوردند اکنون آن را جزء وظایف خویش محسوب میکنند که بدون آن ارائه خدماتشان به مراجعه کنندگان کامل نیست. حتی کتابخانه‌های معظمی چون کتابخانه دانشگاه کمبریج^۲ نیز از کتابخانه‌های دیگر کتاب را اسانت میگیرد.

بهمان نسبت که این مسئله ابعاد وسیعتری بخود گرفته است ارائه خدمات در این زمینه نیز بهبود یافته و بهتر شده است. با همه کاستی‌های سیستم اسانت گیری کتاب در کل جامعه انگلیس این سیستم بدون شک هم از لحاظ میزان برآوردن تقاضای متعدد و هم از لحاظ سرعت انجام این کار بهترین آن در نوع خود در جهان و مؤثرترین قدم در ایجاد این سیستم تأسیس «کتابخانه ملی امانی در رشته‌های علوم و تکنولوژی» در سال ۱۹۶۲ بود. تا آن زمان کتابخانه ملی سعی داشت وظایف خود را به نحو احسن انجام دهد. با این حال سیاست کار این کتابخانه را از همان ابتدا عده‌ای نادرست میدانستند و نادرست بودن آن اینک امری است بدیهی و از آن پس نیز غلط بودن آن بطور قطع باثبات رسیده است. این سیاست بر این اساس بنیان گذاشته شده بود که خرید کتاب برای سیستم اسانت بین کتابخانه‌ها کار درستی نیست چون کتابهای مورد تقاضا حداقل در یکی از کتابخانه‌های کشور موجود است و دسترسی به آنها بایستی از طریق تهیه فهرست مشترک^۳ میسر گردد. باین ترتیب بر اساس گزارش ولانز^۴ الگوی غلطی برای اسانت گرفتن کتاب ابداع شد که سالیان متعدد پا برجا بود. ظاهراً اصول گزارش ولانز معقول بنظر میرسد. چرا باید کتابهایی را که در کتابخانه‌ها موجود است مجدداً خریداری کرد؟ مگر سهل تر و بهتر نیست که کتابخانه‌ها را تشویق نمائیم برای سفارش کتابهای خود فهرستی ترتیب دهند و همه آنها در یک مجموعه تحت عنوان فهرست مشترک (Union Catalogues) گردآوری نمائیم. در عمل این سیستم با اشکالاتی مواجه میشود از جمله اینکه کتابهایی که در

1) National lending library.

2) Cambridge University Library.

3) Union Catalogues.

4) Volians Report.

یک کتابخانه مورد احتیاج فراوان است در کتابخانه‌ای که آنها را خریداری کرده است نیز مورد نیاز تعدادی زیادی مراجعه کننده باشد. این نیز بسیار دشوار است که کتابخانه‌ها را تشویق به چاپ فهرست سفارشاتشان بنمائیم طوری که چنین فهرست‌هایی قابل استفاده باشند. تشویق کتابخانه‌ها به ثبت کتب مفقود شده از این هم مشکل تر است. جمع‌آوری اطلاعات ارائه شده در فهرست‌های کتابخانه‌ها در یک مجموعه خودکاری بس پیچیده و طاقت فرساست و علاوه بر این نمیتوان همیشه مطمئن بود که اطلاعات ارائه شده در چنین مجموعه‌ای قرین با صحت باشد. بجز اینها پس از مدتی این مجموعه چنان قطور میشود که استفاده از آن بسیار دشوار و اشتباهات آن چندین برابر میگردد و طبقه بندی و جستجو در آن نیز به کندی صورت میگیرد. کتابخانه‌ها با اکره کتاب امانت میدهند و دیگر نمیتوان اطمینانی برای دسترسی به کتاب داشت، چشم پوشی از فهرست‌های موجود و ابداع اصول جدید نیز فقط نوعی مسکن است نه راهگشا.

در مورد کتابهایی که کمتر مورد استفاده قرار میگیرند و متقاضیان آنها عجله‌ای هم ندارند استفاده از فهرست مشترک کفایت میکند. اما در مورد کتبی که مراجعه کنندگان فراوان دارند این قبیل فهرستها بسیار نارسا و ناپسند است. کتابخانه ملی امانی ثابت کرده است در مورد عناوین ویژه‌ای که مراجعه کنندگان زیادی دارند، یک مرجع مرکزی میتواند با سرعت و سهولت و با هزینه کم مفید واقع شود. سوای قیمت نسبی آن که جای خود دارد. افزایش سرعت امانت دادن کتاب و اظهار رضایت مراجعه کنندگان مجموعه‌ئی مجلات علمی که کتابخانه امانی به مجموعه مجلات علمی خود مجموعه کتابهای علمی به زبان انگلیسی و برگزیده‌ای از کتابهای علمی زبانهای خارجی و اخیراً مجلات علوم انسانی را نیز افزود است. کتابخانه ملی^۱ نیز دست به سفارش مجموعه بزرگی از کتابهای آمریکائی در علوم انسانی و علوم اجتماعی زده و بتدریج دامنه فعالیت خود را نه تنها در ایالات متحده بلکه در کلیه کشورهایی که بزبان انگلیسی کتاب چاپ میکنند وسعت بخشیده است؛ بدین ترتیب درصد کتابهایی که ارائه میگردید به نحو چشمگیری افزوده شده و در نتیجه استفاده از فهرست مشترک و سیستم‌های منطقه‌ای کاهش یافته است. اخیراً نیز قرار شده تا نشریات ادواری کتابخانه ملی امانی NLI به زمینه‌های علوم انسانی نیز بسط داده شود و همچنین کتابهای آموزش زبان انگلیسی به کتابخانه ملی کلیه کتابهای علوم انسانی را که در انگلستان منتشر میشود در برگیرد. چون کتابهای جدید آموزش زبان انگلیسی به تعداد زیادی در کلیه کتابخانه‌های انگلستان در دسترس هست. بنابراین ملاحظه میگردد که کنارگذاشتن دستورالعمل‌های گزارش Vollans به آخرین مراحل خود رسیده است. از مطالعات متعدد انجام شده چنین استنباط میشود که امکان برخورداری از یک منبع

1) National Central Library.

جامع و مرکزی کتاب با توجه به طبقه بندی (کلاسه کردن) کتاب بسیار نامحتمل است. در این رهگذر بررسی تقاضای کتابهای انحصاری جالب توجه است. برآورد شده است که در سال ۱۹۷۲ تقاضای کتب انحصاری زبانهای بیگانه در کشور ۳۷۰۰۰ تا ۳۸۰۰۰ فقره در سال بوده است این رقم نمودار شش درصد کل این قبیل تقاضاها در سیستم «امانت بین کتابخانه ها» است. بیشتر این تقاضاها مستقیماً مربوط به کتابخانه ملی NLL میشود که سالانه کمتر از ۲۵۰۰۰ تقاضا دریافت میکند. کتابخانه ملی امانی NNL سالانه ۱۱۰۰۰ تقاضا و کتابخانه ایالتی ۲۵۰۰۰ تقاضا دریافت میکنند، اما چون بیشتر این تقاضاها نهایتاً به کتابخانه ملی NCL ارجاع میگردد لذا رقمی که بایستی به ارقام تقاضای کتابخانه های ملی NCL و ملی امانی اضافه گردد عدد ۹۰۰ است. به این ترتیب تعداد تقاضاهای ارجاع شده از کتابخانه ملی امانی NLL به کتابخانه ملی NCL مشخص میشود. و همچنین معلوم میشود که بجز تعداد معدودی کتاب بقیه را میتوان بدون مراجعه به سیستم ایالتی و یا کتابخانه های ملی از سایر کتابخانه ها امانت گرفت.

هم کتابخانه ملی NCL و هم کتابخانه ملی امانی NLL کتابهای زبانهای بیگانه را سفارش میدهند اما اینکه این قبیل سفارشات مستمر آنها کار درستی باشد امر تردید برانگیزی است. بایک محاسبه تقریبی سلاخه میگردد که در مورد کتابخانه ملی امانی NLL نسبت سالانه کتابهای منتشر شده به کتابهای سفارش داده شده برای کتابهای زبان بیگانه NLL و برای کتابهای انگلیسی زبان $\frac{2}{1}$ است. این نسبتها در مورد کتابخانه ملی NCL برای $\frac{1}{1}$ کتابهای زبان بیگانه $\frac{2}{1}$ و برای کتابهای انگلیسی زبان $\frac{2}{1}$ میباشد. اما در این مورد نسبت $\frac{2}{1}$ بطور مصنوعی بالاتر از رقمی است که باید باشد. چون در عمل تعداد بسیار کمی کتابهای زبان بیگانه خریداری میگردد که آن هم بخاطر عدم رضایت تقاضا کنندگان است. کتابخانه های ملی NCL و ملی امانی NLL رویهم بسه ۶۰۰۰ تقاضی با استفاده از مخزن های خود پاسخ میدهند که این ۶۱٪ مجموع تقاضای کتابهای زبان بیگانه در کشور است در حدود $\frac{1}{4}$ مجموع تقاضاهای کتابهای زبان بیگانه در کتابخانه ملی NCL ناکام میماند نسبت ناکامی در کلیه عناوین کتاب خیلی بزرگتر از این و احتمالاً در حدود ۳۰٪ است. به این علت است که ما در مقابل مسأله بفرنجی قرار گرفته ایم به این معنی که از مخزن مرکزی کتابهای زبان بیگانه استفاده چندانی نمیشود و بیشتر تقاضاها ناکام میماند و به تعداد کمی از آنها پاسخ داده میشود. علت این امر را باید در پراکندگی زیاد عناوین کتابهای مورد تقاضا دانست. فقط چند عنوان کتاب است که بیشتر از یکبار تقاضا میشود و در واقع مشکل بزرگ این است که به دشواری میتوان تعیین نمود که کدام طبقه کتابها ممکن است کاربرد فراوان داشته باشند و همین راه است که میتوان تقاضاهای آتی را پیش بینی کرد.

در مورد مطالبی که بزبان انگلیسی منتشر میشود موضوع متفاوت است. عناوینی که کتابخانه‌های ملی NCL و ملی امانی NLL آنها را بصورتی جامع گردآوری کرده‌اند مانند کتابهای تازه امریکائی در زمینه علوم انسانی و علوم اجتماعی و کتب جدید علمی بین ۸ تا ۹ درصد تقاضاها از مخزن مرکزی تأمین میشود. به این ترتیب آینده نگری در تهیه کتابهای این عنوانها کاملاً ساده است. اما مشکل انتشارات زبانهای غیر انگلیسی همچنان لاینحل باقی میماند. در این مورد بعداً بحث میکنیم. اطلاعات ما درباره تهیه کتب انگلیسی زبان در این کشور تا حد زیادی بکمک مطالعات اخیر واحد تحقیقات کتابخانه دانشگاه «لانگستر» افزایش یافته است. در مطالعه مزبور یک نمونه‌ی ۱ در ۵۰۰ از فهرستهای ۱۸ کتابخانه بزرگ انگلستان مانند کتابخانه ملی مرکزی NCL و NLL کتابخانه بریتانیا برای علوم سیاسی و اقتصادی، کتابخانه دانشگاه گلاسکو، لانگستر، لیدز، لندن، آموزشگاه مطالعات شرقی و افریقائی، انجمن سلطنتی طب، کتابخانه موزه علوم، کتابخانه‌های عمومی لیدز و منچستر تهیه شده. از نمونه‌های مزبور انتشارات خارجی بین سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۷ استخراج گردیدند. عنوان‌های مشترک بین چند کتابخانه مورد مطالعه قرار گرفت سپس تعداد کل نسخه‌هایی که در ۱۸ کتابخانه موجود بود به تقریب محاسبه گردید. این تحقیق فقط شامل کتب زبانهای غربی میباشد.

از کتابهای زبان‌های بیگانه تعداد تقریباً ۳۸۳۱۰۰ عنوان در ۶۵۸۵۰۰ نسخه در ۱۸ کتابخانه وجود داشت و بدین ترتیب بطور متوسط هر کتاب در ۱/۷ کتابخانه موجود بود. ۶۲ درصد کتابها فقط در یک کتابخانه موجود بود. به عنوان مقایسه باید افزود هر کتاب زبان خارجی در ۲/۸ کتابخانه وجود داشت.

بایک تخمین سرانگشتی مشخص شد که کتابخانه موزه بریتانیا ۴ درصد از کتب ایالات متحده و کانادا را در اختیار دارد بعلاوه ۵ درصد کلیه عناوین کتابهای اروپای غربی و ۶ درصد عناوین اروپای شرقی و ۳ درصد عناوین غیر بریتانیائی تقریباً ۷ درصد از کلیه عناوین زبانها و کشورهای مختلف (حتی انگلستان) موجود در ۱۸ کتابخانه در موزه بریتانیا وجود داشت.

محاسبه درصد کتابهایی که بین سالهای ۱۹۵۰ تا ۱۹۶۷ در جهان منتشر شده در فهرستهای کتابخانه‌های ۱۸ گانه کار دشواری است. علت این امر فقدان اعداد و ارقام درست از میزان انتشارات سالهای فوق است اما بطور تقریبی در حدود ۷ تا ۸ درصد کتابهای زبان خارجه در این کشور وجود دارند در صورتیکه کتابهای خارجی زبان انگلیسی در حدود ۵ درصد می‌باشند. حتی اگر داشتن فقط نیمی از این کتب رقم معقولی بشمار آوریم باز درصد موجودی آنها در این کشور بسیار کم است.

تحقیقات لانگستر شامل ۹ کتابخانه گردیده بود. گرچه آنها در زمره بزرگترین کتابخانه‌ها بودند. با این حال اگر کتابخانه‌های دیگر نیز شمول این تحقیقات میشدند تعداد کل کتابهای کشور بیشتر و میزان موجودی نسخه‌های یک کتاب در کتابخانه‌های مختلف بالاتر و درصد کتابهای کشور بیشتر و میزان موجودی نسخه‌های موجود در کتابخانه موزه بریتانیا کمتر میشد. مع الوصف بعید بنظر میرسد که گسترش این تحقیقات به کتابخانه‌های دیگر سیتوانست تغییر عمده‌ای در نتیجه کلی این بررسی بدهد. آن نتیجه کلی حاکی از کمبود کتاب در کتابخانه‌ها و پائین بودن میزان موجودی یک‌عنوان میان کتابخانه‌ها است.

احتیاج به تهیه کتابهای چاپ خارج از کشور و این حقیقت که یک نسخه از تقریباً تمام عناوین کتابهای زبان خارجی ظاهراً برای تأمین همه تقاضاها کافی به نظر میرسد روشنگر رویه است که بایستی اتخاذ گردد. کتابخانه بریتانیا بایستی شامل کتابخانه موزه بریتانیا و کتابخانه ملی مرجع برای علوم و اخراعات، کتابخانه مرکزی NCL و کتابخانه ملی NLL برای علوم و تکنولوژی باشد. با اضافه کردن کتابخانه‌های عمده مرجع و اسانت دهنده یک روش کلی سفارش کتاب میتواند پاگیرد. با این طریق اگر یک نسخه از کتابهای بسیار فراوان زبانهای خارجی برای کتابخانه بریتانیا خریداری میگردد میتوان آنرا هم به عنوان کتاب مرجع و هم برای اسانت دادن در نظر گرفت. از این راه از طرفی به همه تقاضا کنندگان و از سوی دیگر برای مراجعه کنندگان به کتابخانه موزه بریتانیا خدمات بیشتری ارائه میشود. زیرا باین ترتیب مراجعه کنندگان از دامنه وسیعی از کتب برخوردار خواهند بود و نیز خدمات بیشتری به خوانندگان اقمسی نقاط ارائه خواهد گردید. علت این است که چنین افرادی هم به مجموعه کتبی که کتابخانه موزه بریتانیا سفارش داده است دسترسی خواهند داشت و هم به کتب اضافی که کتابخانه بریتانیا سفارش داده است.

من در مورد وضعیت آینده تهیه کتاب که امیدوارم تحقیق پیدا کند اوهان نظر نموده زیرا معتقدم که درک کاربرد این روش برای همه کتابخانه‌ها از اهمیت زیادی برخوردار است برای اولین بار لزوم وجود خدمات سریع و جلب رضایت مراجعه کنندگان در مورد نشریات ادواری تحت تمام عنوانها و کتابهای کلیه کشورها احساس میگردد. گرچه همواره میزان رضایت مراجعه کنندگان در مورد کتب انگلیسی زبان بیشتر از کتب سایر زبانهای خارجی است. این بدان معنی است که پشتیبانی دائم از طرف دیگر کتابخانه‌ها ضرورت دارد. با وجودیکه بیشتر کتابها را کتابخانه بریتانیا خریداری میکند، کتابخانه‌های دیگر مجبور میشوند کتابهایی را سفارش دهند که در این کتابخانه نیست و برخی از کتابخانه‌ها دارای مجموعه‌های چنان معتبری هستند که کسی توان آنها را فرا ملی (Paraational) نساید و چنین کتابخانه‌هایی از کتابخانه‌های بریتانیا کمک‌های مالی دریافت میکنند. برای کتابهای خارجی زبان که توسط

کتابخانه‌های دیگر تحصیل شده است و همینطور برای کتابهای قدیمی انگلیسی زبان فهرست مشترک هنوز مورد نیاز است. مضافاً تقاضا برای انتشارات کتابهای انگلیسی زبان چنان زیاد خواهد شد که نیاز به پشتیبانی را ایجاد میکند. بهر تقدیر میتوان برای مدت قابل ملاحظه‌ای از انبار کتابخانه‌های دیگر از طریق سیستم ناحیه‌ای یا نهایتاً از طریق سیستم ملی استفاده کرد. اما این بدان معنی نیست که احتیاج به فهرست مشترک حجم دیگری باشد. چون تقریباً تمام این کتابها شماره مخصوص دارند. و فهرست مشترک‌هایی که بر اساس این شماره‌ها تنظیم شده باشند را میتوان بسهولة و به‌قیمت نازل توسط کامپیوترگرد آوری کرد. همچنین میتوان آنها را بصورت میکروفیلم ضبط کرد و برای امانت مستقیم به کتابخانه‌های دیگر ارسال داشت.

در قدیم یکی از راههای کسب خبر از وجود هر شیء قابل ملاحظه کتب ادبیات جهان در نقاط مختلف کشور استفاده از طرح‌های تعاونی سفارش کتاب بود. این کار در قالب طبقه‌بندی بزرگ و ویژه‌ای صورت میگرفت که در آن طبقه‌بندی موضوعی و طبقه‌بندی جغرافیائی و طبقه‌بندی زمانی گنجانیده شده بود. و این طبقه‌بندی‌ها نیز بصورت طبقه‌بندی‌های نامنظم تقسیم میشد و هر یک از این تقسیمات در کتابخانه‌های مخصوص نگهداری میگردد. سفارشات که در قالب این طرح انجام گرفت اغلب مربوط به کتابخانه‌های تعاونی بود که فهرست مشترک شامل اینگونه کتابها میشد. اینگونه طرحها باعث پراکندگی مجموعه‌ها در سراسر کشور شد. همچنین باعث کاهش منابع محلی گردید که این منابع میتوانند برای هدفهای بهتری بکار رود. گرچه بکمک این طرحها دسترسی به منابع نوناگون جهت مشاوره و امانت بسیار شده است. اما با سرعت عمل کمتر و هزینه بیشتر همراه بوده و نتیجتاً باعث حجم شدن فهرست مشترک‌های سراسر کشور گردیده است. گرچه در گذشته چنین طرحهایی ضروری می نمودند و خود باعث جلوگیری از سیاست تمرکز مجموعه‌ها در یک محل گردیده بودند با این حال در شرایط حاضر بسیار بعید است که در آینده چنین کار بردی را حفظ نمایند.

یکی دیگر از کوششهای کتابخانه‌ها هم گروه شدن آنها در جمع‌آوری و نگهداری عناوین خاص از کتب میباشد. این کتابخانه‌ها بدون اینکه عناوین را بین خود تقسیم کنند سفارشات خود را در فهرست مشترک اعلام مینمودند. این عناوین کتبی هستند که سازمان‌های مورد بحث میتوانند بسهولة خریداری کنند. مهمترین نقش این سیستم این است که فهرست مشترک‌های مخصوصی که باین ترتیب حاصل میگرددند جای فهرست مشترک مرکزی را بگیرند. به این ترتیب کتابخانه‌ای که بدین عناوین احتیاج دارد نمیداند که به کتابخانه ملی مرکزی NCL مراجعه کند یا به این سیستم ویژه. گاهی اوقات کتابخانه از وجود این سیستم ویژه بی اطلاع است و گرچه

کتابخانه ملی مرکزی NCL میتواند به فهرست مشترک‌های ویژه دستیابی داشته باشد اما در هر حال نتیجه کار به هدر رفتن زمان و نیروی زیادی از این رهگذر است. در انگلستان علاقه به فهرست مشترک‌ها چنان زیاد است که تصور میشود که این پدیده به یک نیاز روانشناسی پاسخ میدهد.

کتابخانه‌ها اشخاصی گمنام هستند که با ادعاشان در گروه کتابخانه‌ها شخصیت خود را با وابسته بودن به گروه احراز میکنند.

اگر همچنانکه اکنون ممکن شده است کتابخانه دانشگاهی بتواند متکی به یک سیستم سریع تهیه کتاب برای هر نوع عنوانی شود آنوقت میتواند به تعدیل سیاست سفارش کتاب خود بپردازد. در چند سال آینده منابع مالی محلی برای تهیه کتاب چنان محدود خواهد بود که بهر حال جرح و تعدیل سیاستهای سفارش کتاب ضروری میگردد.

از لحاظ نظری، برای هر عنوان کتاب که پیشنهاد خرید آن شده بود کتابدار میتواند تصمیم بگیرد که آنرا خریداری کند یا از طریق سیستم امانی بین کتابخانه‌ها آنرا دریافت دارد اما در عمل این کار نمیتوانست تحقق یابد و البته ضروری هم نبود چون در مورد درصد زیادی از کتابهای پیشنهاد شده پیشنهاد فی نفسه بمعنی خریداری آنها است. برای نمونه افراد بسیار زیادی متقاضی از نشریات ادواری هستند در حالیکه فقدان این نشریات در کتابخانه‌های محلی غیر فعال معقول بنظر میرسد. همچنین بدیهی است که کتب مرجع اصلی بایستی در مجموع کتابخانه موجود باشند.

در هر رشته‌ای از علوم که در دانشگاه تدریس میشود بایستی یک سری کتاب اساسی و بنیانی مربوط به آن در کتابخانه موجود باشد. فراتر از این طبقه بندی که بررسی آن مشکل نیست مشکل اساسی سخت‌تر میگردد.

تفاوتها را بهتر است در دو طبقه تفکیک نمود. یکی «دوره لیسانس» و دیگری «احتیاجات تحقیقاتی» گرچه در بعضی جاها این دو طبقه منطبق بر یکدیگرند پیشنهاد معقولی است که گفته شود حداقل ۹۰ درصد از تقاضاهای دوره لیسانس بایستی توسط کتابخانه دانشگاه یا خود دانشجو برآورده شود. کتابهایی که برای تمام و یا قسمت عمده‌ای از یک دوره درس مورد احتیاج دانشجو میباشد بایستی توسط دانشجو خریداری گردد. به هر صورت ممکن نیست کتابخانه بتواند نسخه‌های متعددی از یک عنوان را در اختیار دانشجویان قرار دهد. کتابهایی را که برای نوشتن رساله و یا برای مدت کوتاهی از یک دوره درس مورد احتیاج است بایستی کتابخانه تهیه کند و آن هم در هر چند نه‌خدای که کلیه نیازهای دانشگاهی را برآورده می‌کند. البته باید توجه داشت که گرچه میتوان با در پیش گرفتن سیاست صحیح امانت دادن تعداد نسخه‌های لازم را به حداقل رساند.

چنین سیاستی توسط کتابخانه دانشگاه «لانکاستر» و کتابخانه‌های دیگر در سالهای اخیر اعمال گردیده است. مع الوصف مشکل به این سادگی هم نیست. تکلیف‌های درس استاد به دانشجویان معمولاً متناسب است با اطلاعات وی از مجموعه موجود در کتابخانه و میزان رضایت وی از رسالت دانشجویان. در دانشگاهی با کتابخانه کوچک استاد ناگزیر است در تعیین تکلیف‌های درسی دانشجویان محدودیت‌های کتابخانه را در نظر بگیرد، پس از چند سال توقف در چنین تنگنایی سرانجام اطلاعات علمی استاد نیز کاهش مییابد. روابط بین تقاضا و موجودی کتاب، تقاضا و میزان توقع از کتابخانه، میزان توقع و میزان موجودی کتاب بایستی دقیقاً مطالعه گردد. در این فرصت میتوان کار را با برآوردن تقاضاهایی که در حال حاضر موجود است شروع نمود. اگر هر کتابخانه قادر به انجام این کار باشد دانشجویان از خدمات بهتری که اکنون از طرف اغلب کتابخانه‌های دانشگاهی ارائه میگردد برخوردار میشوند. این خط سشی مسلماً بایستی پایه سیاست سفارشات هر کتابخانه قرار گیرد.

برآوردن نیازهای تحقیقاتی مشکل اساسی بزرگتری است. از یکطرف رابطه بین تقاضا، توقع و مخزن رابطه‌ای پیچیده و بغرنج است و از طرف دیگر بعضی از محققین اگر توجه داشته باشند که کتابخانه دانشگاه در اسر تأمین منابع لازم برای تحقیقات آنها ناتوان است از پیوستن به دایره تحقیقات آن دانشگاه استناع میکنند. مع الوصف کتابخانه‌ها میتوانند با تأمین تقاضاهای موجود در اسر تحقیقات با روشی که برای دانشجویان دوره لیسانس عمل نمودند قدم اول را بردارند در این زمینه مشکل اینجاست که آنها نوع تقاضاها را نمی‌شناسند مضافاً اینکه در وضعیتی نیستند که بتوانند در این باره بررسی و پیگیری کنند. کتابخانه‌ها بایستی حداقل ۷۰ تا ۸۰ درصد تقاضاها را تأمین کنند در غیر اینصورت متقاضیان به جای دیگری رجوع میکنند یا حداقل مثلاً در بعضی زمینه‌ها مجبور به مراجعه به جای دیگر میشوند. اندازه‌گیری تقاضاها از کتابخانه و میزان موفقیت کتابخانه در تأمین یک روش موضعی برای محاسبه تقاضاست. آنچه حقیقتاً لازم است بهتر صورت منابعی است که یک محقق برای تحقیقات خود لازم دارد و دیگر اقداماتی است که وی برای دستیابی به این منابع یا به کتابخانه مؤسسه خودش مراجعه میکند یا بجای دیگری و یا اصلاً به جایی مراجعه نمیکند. یا اگر به مؤسسه خود مراجعه کند منابع مورد نیازش را بدست می‌آورد و اگر نتوانست یا به سیستم امانی بین کتابخانه‌ها مراجعه میکند و خلاصه از این قبیل برآوردها جمع‌آوری اینگونه اطلاعات بسیار مشکل است. چند سال پیش چنین کوششی در کتابخانه دانشگاه باس^۲ بعمل آمد اما نتیجه موفقیت‌آمیز نبود. نوع دیگری از جمع

1) Lancaster University Library.

2) Bath University.

آوری اطلاعات در این مورد این است که از مراجعی که اعضای دانشگاه در انتشارات خود از آنها یاد کرده‌اند صورت برداری شود و این صورت با منابع موجود در کتابخانه مقایسه گردد. البته این اطلاعات بما نمیگوید که چنین مراجعی در زمان انتشارنشریه در منابع کتابخانه موجود بوده است یا خیر و همچنین ممکن است نویسنده به مراجعی دیگر که احتمالاً در منابع کتابخانه می‌یافت اشاره میکرد که اکنون نکرده است. کوششهای دیگری در جمع‌آوری این گونه اطلاعات بایستی بعمل آید چون برای برنامه‌ریزی آئینه کتابخانه‌ها ضروری است.

همینکه معلوم شود چه عنوان کتابی مورد تقاضاست آنوقت میتوان در مورد اینکه خریداری یا امانت‌گرفته شود تصمیم گرفت. در این زمینه از یک سو نشریات ادواری مطرح میشوند که قیمت آنها هم زیاد نیست و سالانه حدود ۲ تا ۳ فقره تقاضا در مورد آنها به کتابخانه میرسد. اما از سوی دیگر کتاب گمنامی است بزبان خارجی که ممکن است یکی از اعضاء کادر علمی برای انجام تحقیقاتی آنرا بخواهد که در همان زمان بان اشتغال دارد. در مورد اول نشریه بایستی بدون تردید خریداری گردد و در مورد دوم خرید کتاب مزبور در گذشته ضرورت داشته ولی اجباری به خرید آن در آئینه نیست. بین این دو حالت نشریات ادواری زیادی است که سالی یک یا دوبار مورد تقاضا هستند و کتب زیادی که فقط یک یا دو نفر محقق متقاضی آنها هستند.

نشریات ادواری و رسالات خود مشکل دیگری را پیش می‌آورند. در حله اول بیشتر مقالات موجود در نشریات ادواری را میتوان بصورت فتوکپی تکثیر کرد. از این راه محقق میتواند دارای نسخه‌ای شخصی از مقاله مورد نظر خود گردد. در مورد رسالات وضع بگونه‌ای است که محقق یا کتابخانه ناگزیر به سفارش آن میگردند. نشریات ادواری وسیله مؤثری برای دسترسی به آخرین یافته‌های مربوط به یک موضوع معین میباشد در صورتیکه رسالات چنین خاصیتی ندارند. نشریات ادواری با سرعت بیشتری از رده خارج میشوند تا رسالات. در این مورد از نظر مالی برای کتابخانه نافع ترند.

یک عامل اساسی و مجهول دیگر این است که دریا بیم داشتن یا نداشتن یک نشریه معین در کتابخانه چه ارزشهایی دارد. در این زمینه آنچه که باید بدانیم این است که نشریه‌ای را که تقاضا میشود و معمولا میتوان آن را از طریق سیستم اسانی بین کتابخانه‌ها امانت گرفت در صورتیکه خود کتابخانه تهیه کند چقدر مورد مراجعه قرار میگیرد، و اینکه نشریه‌ای که اکنون در کتابخانه موجود است و متقاضی هم دارد اگر در کتابخانه نبود و قرار بود از طریق سیستم اسانی به امانت گرفته شود چقدر مورد مصرف قرار میگیرد. به عبارت دیگر آنچه در پی دانستن آن هستیم میزان مصرف «اضافی» یک نشریه است که بایستی بطریقی ارزیابی گردد.

درباره رسالات نیز بایستی به همین طریق و بلکه بیشتر و دقیقتر ارزیابی شود چون رفته رفته

در جستجو و در قفسه‌های کتاب همراه با مطالعه مختصری از آنها برای شناخت موضوع آنها کاری است که همگانی میشود.

مطالعات بایستی جهت شناسایی و اندازه‌گیری این میزان مصرف اضافی صورت گیرد، چون این کار برای انتخاب کتاب جهت کتابخانه‌ها در آینده ضرورت فوق العاده دارد. اینگونه ارزیابی‌ها در عمل همه روزه توسط انتخاب‌کنندگان کتاب برای کتابخانه‌ها صورت میگیرد، هرچند این ارزیابی بصورت تلویحی و معمولاً ناخودآگاه است. ساده‌ترین و ممکن‌ترین وضعی که احتمال وقوع آن میرود با چشم‌پوشی از معضلاتی که هنران شده این است که در آینده تصمیم در مورد خرید یا اسانت گرفتن کتاب بایستی سریع و قطعی باشد. تقاضاها محاسبه، و مقایسه و هزینه نسبی تأمین این تقاضاها از راه سفارش دادن یا اسانت گرفتن برآورد گردد. متأسفانه دوائر ارزیابی کتاب در کتابخانه‌ها بسیار نادرند و آن چندتائی هم که وجود دارند روش‌های متفاوتی دارند که خود موضوع دیگری است که محتاج بررسی و مطالعه زیاد است. البته پس از بدست آمدن روشی استاندارد برای این کار معلوم خواهد شد که کارچندان دشواری هم نیست.

همانطور که در بالا پیشنهاد شد برای تهیه یک نشریه، مقایسه هزینه خریداری آن با هزینه اسانت گرفتن آن همراه با در نظر گرفتن میزان تقاضاها کافی نیست. زیرا تقاضاهای ارائه شده برای کتبی که از طریق سیستم بین کتابخانه‌ای اسانت گرفته میشود حتماً از تعداد تقاضاهای کتب موجود بسی کمتر خواهد بود. همین موضوع در مورد رسالات نیز صحت دارد. فاکتور ارتباطی در مورد هر موضوع و برای هر عنوان وضع خاص خود را خواهد داشت. در مورد عنوان‌ها برآورد در عمل غیر ممکن است در صورتیکه در مورد موضوع‌ها میتوان آنها را به عنوان راهنمای اصلی بکار گرفت.

آنچه در بالا اشاره شد فقط پیشنهاداتی است که برای روش‌های سفارشات میتوانند مطرح شوند. نکته این است که تاکنون امکان دستیابی به چنین روشی وجود نداشته است زیرا وضع مخازن اسانی بین کتابخانه‌ها برای بسیاری از نشریات نامعلوم بوده، همچنین ضرورتی هم در کار نبوده است. زیرا در سالهای اخیر حجم و هزینه نشریات از قدرت خرید کتابخانه‌ها فراتر رفته است. تحقیقات پیشنهادی اولاً مشکل است و ثانیاً وقت فراوان میخواهد اما همین که سرانجامی بیابد کلیه کتابخانه‌ها میتوانند از آن استفاده کنند. البته برآورد‌های انفرادی در هر کتابخانه موضوع دیگری است در هر حال گمان نمیکشیم متخارج این قبیل برآوردها بیشتر از متخارج خرید کتاب باشد. بنابراین لازم است تحقیقاتی برای بدست آوردن قواعد تصمیم‌گیری انجام شود که هر کتابخانه به‌سادگی بتواند این قواعد را بکار گیرد.

در تصویری که من از آینده می بینم مجموعه های ویژه در کتابخانه ها محل کمی از اعراب دارند. وقتی دانشگاهی بخش ویژه ای دارد، کتابخانه آن نیز بایستی نشریات ویژه آن بخش را داشته باشد. اما نظر من در مورد مجموعه ویژه چیز دیگری است. کتابخانه ها به هیچ عنوان بایستی کتب اهدائی را نپذیرند زیرا این عمل منجر به نابودی یا قرار گرفتن کتب مزبور در جای نامناسبی میگردد. برخی از کتابخانه ها چنان مجموعه چشمگیری در موضوعات خاص دارند که در عوض جابجا سازی یا متفرق کردن آنها بایستی به تشبیت و تحکیم نگهداری آنها در سطح ملی اقدام کرد. آنچه باقی میماند تعدادی از مجموعه های ویژه است که کتابخانه ها به علت گرایش اختصاصی یا بحکم سنت به جمع آوری و نگهداری آن اقدام میکنند. جمع آوری بیشتر این قبیل مجموعه ها زیان های زیادی در سطح ملی و محلی به بار می آورد. زیانهای سطح ملی آنها باین علت است که باعث متفرق شدن منابعی میگردد که بهتر است متمرکز باشند، و زیانهای سطح محلی باین ترتیب است که باعث ایجاد هزینه مخارج پرسنلی میشود در حالیکه بایستی در جهت تأمین نیازهای شناخته شده محلی بکار رود.

روش های سفارش کتاب در آینده یک موضوع و مخزن فعلی کتابخانه ها موضوع دیگری است. حجم و اندازه کتابخانه یکی از مقیاس های معدودی بوده است که تا کنون میزان ارزش کتابخانه با آن سنجیده میشده در صورتیکه ملاک ارزشمندی یک کتابخانه بیشتر در جلب رضایت تقاضاهای بالقوه ای است که از آن کتابخانه صورت میگیرد. بکارگیری اندازه بعنوان مقیاس اندازه گیری باین معنی بوده است که کتابخانه ها در کنار گذاشتن بعضی کتب اکراه نشان میدهند. دلائل دیگری برای این اکراه وجود دارد منجمله اینکه کنار گذاشتن کتاب باین معنی است که در آن کتابخانه روش انتخاب کتاب در گذشته درست نبوده است همچنین احتیاجات آینده را نمیتوان بدرستی برآورد کرد. ضمناً بیشتر کتبی که کنار گذاشته میشوند ممکن است بعداً بکار آیند و بالاخره کنار گذاشتن کتب بدون صرف هزینه بیسر نیست. مطالعاتی که درباره کتب منسوخ انجام گردیده است نسبتاً جدیدند و همچنین اگر کتابی که ۱۰، ۵ و یا حتی ۲ سال پیش خریداری شده محکوم به کنار گذاشتن شود این امر نباید مایه تأسف باشد البته بشرط آنکه در زمانی که در کتابخانه بوده است تقاضاهائی را برآورده کرده باشد. لذا هیچ دلیلی برای نگهداری کتابی که وظیفه خود را کاملاً انجام داده است وجود ندارد. این حقیقت دارد که بعضی از این مجلدات ممکن است در آتی به تقاضایانی داشته باشد بهمین علت ترجیح دارد که کتابهای کم مصرف بصورت متمرکز نگهداری شوند تا در سرتاسر کشور پخش باشند.

از نقطه نظر آماری احتمال نیاز به کتاب سفارش داده شده توسط خود کتابخانه ای که آنرا سفارش داده خیلی کمتر از کتابخانه های نقاط دیگر کشور است. بنابراین شایسته است کتابخانه ها

اقدام به اهداء و يا واگذاري كتب قديمي يا كتب كم بصرف خود به كتابخانه بریتانیا نمایند. این امر به صرفه جویی درجا منجر میگردد و چنانچه به چنین کتبی نیاز باشد از طرف مزبور بجای کتابخانه محلی تأمین میشود و این خود باعث حذف عملیات امانت دادن میگردد و در عین حال گزارش سالانه کتابداران را در موارد اعلام كتب منسوخیه که به تانزانیا و اروگوئه امانت داده شده را مختصر میکند.

باین ترتیب بنظر می رسد که در سالهای آینده کتابخانه های دانشگاهی روش های سفارش کتاب را بایستی با سختگیری بیشتری اعمال نمایند و سفارشات خود را با موازین منطقی و استدلالی قرار دهند و در انجام این کار با توجه به در دسترس بودن منابعی در سطح کشور کمک شایانی نیز به آنها صورت گیرد. احتمال اینکه این کتابخانه ها به مجموعه های ویژه توجه نمایند و یا به طرح تعاونی تهیه کتاب تمایل نشان دهند کمتر است. در عین حال احتمال اینکه کتابخانه ها بیشتر بودجه خود را صرف تهیه منابع جاری یا جدید نمایند و به کنار گذاشتن منابع کهنه خود اقدام کنند بیشتر است به جای کتابخانه های حجیم و ستورم گذشته میتوانیم امید به کتابخانه های کم حجم و پر محتوی داشته باشیم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی